ГРАМАТИЧНА СТИЛІСТИКА

Тетяна Рудюк

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ-СИНОНІМИ З ГЕНДЕРНИМ ЗМІСТОМ

У мовознавстві немає єдиного погляду на синонімічні відношення в системі фразеологічних одиниць. Розмаїття тлумачень цього явища вчені пояснюють подібністю фразеологічної синонімії до лексичної, складнішою будовою фразеологізмів. Фразеологічні синоніми передають найтонші відтінки в характеристиці людей, відтворюють особливості того чи того явища, події, характеру, складний спектр емоційних станів. Ті самі реалії навколишньої дійсності залежно від життєвого досвіду людей, особливостей їхнього світосприймання можуть бути оцінені за допомогою висловів, в основі яких лежать неоднакові образи.

Синонімічні ряди фразеологічних номінацій української мови, що репрезентують концепти «чоловік» та «жінка», побудовані на різноманітних асоціаціях із світом флори, фауни, світом конкретних предметів, речей тощо.

Фразеологізми, що характеризують чоловіків і жінок за їхніми зовнішніми і внутрішніми ознаками, часто мають не одне, а кілька значень, і таким чином потрапляють до різних синонімічних рядів. Синонімічні ряди фразеологізмів характеризують:

- уміння українців гарно вдягатися: *убралася як калина в білий цвіт* (2: 81); *наряджається мов Меланка на весілля*; *вбралась як дівка до вінчання*; *вибралася як лялечка*; *вбралась як кума на свадьбу* (2: 89); *вирядили як старшу дружку* (2: 50);

прибралася як сватів чекає (2: 81); *вибрався як до шлюбу*; *убраний як кум перед Паскою* (2: 89); *прибрався як Хівря до утрені* (2: 91);

• красу дівчини / хлопця: *дівка як калинова квітка* (2: 79); *хороша та гожа як у саду рожа* (2: 81); *хороша як вітка* (КС ЗК, 27); *хоч з лиця воду пий* (8: 27); *хоч картину малюй*; *хоч у рамку вправ* (8: 28); *любо оком глянути* (2: 64); *очей не одвести* (2: 65); *як лялечка* (2: 66); *як намальований* (8: 62); *червона як калина* (8: 63); *як киця з бантиком* (8: 66); *дівча як злото* (8: 60); *цвітна як джерелянка* (2: 45); *брава як квітка* (8: 65); *як у молоці купаний*; *красивий мов райдуга* (2: 78); *як улляв його з воску* (2: 81);

• розумові здібності чоловіків і жінок: *з головою*; *з розумом*; *живого ума*; *без своєї клепки в голові (в тім'ї)*; *не вистачає клепки*; *у голові й на зяб не орано*; *з дуринкою*; *несповна розуму*; *не всі вдома*; *прибитий на цвіту*; *наче мішком з-за рогу вдарено* (9: 756); *голова варить*; *розуму як накладено*; *наче всі розуми поїв*; *не в тім'я битий*; *бистрий на розум*; *мати розум у голові*; *мати голову на плечах*; *розуму не позичати*; *мати лій у голові* (7: 46); *туман вісімнадцятий*; *дурний аж світиться*; *на розум небагатий*; *мати порожню голову (макітру)*; *без царя в голові*; *голова напхана половою*; *дурний хоч об дорогу вдар* (7: 38);

• пихатість, надмірну гордість: *запишався як дівка на покуті* (2: 70); *сидить як молода на весіллі* (2: 29); *сидить як засватана* (2: 132); *запишався (бімбує, чваниться) як Берко в колоді* (2: 14); *пишається як попівна в гостях* (8: 120); *величається як чумацька вош* (2: 32); *сісти як нова кума*; *пишнит ся як нова кума* (8: 78); *величається як молода на весіллі* (2: 22); *гордиться як піп у вівтарі* (2: 23); *величає сі як Гриць портками* (2: 41);

• заклопотаність, метушливість, зосередження уваги на чомусь незначному: *бігає як старша дружка* (2: 50); *носиться як Мартин з балалайкою* (2: 12); *крутиться як бабське веретено* (2: 21); *товктися як Марко по пеклу* (5: II, 228); *мотається як вор по ярмарку* (2: 31); *діла як у Фоньки на овечнику* (2: 112).

До синонімічного ряду можуть потрапляти і фразеологізми-синоніми, і фразеологізми-варіанти [1: 83]. Наприклад, оцінюючи надмірну балакучість, кажуть: *плеще як Нагумиха* (2: 138); *язиком меле як баба рязанська*; *торохтить як Гаврилів млин* (2: 140); *бубонить як баба на морозі* (2: 10); *сіє словами*

як Мар'ян половою (2: 139); *балакає як Омелькова мати перед смертю* (2: 133); *говорить як стара дідова підвода* (2: 135). Недоречні, необдумані слова в комунікативних актах провокують неясність думки, пусті й нецікаві розмови: *зверзе як Маня Захаркова* (2: 10). Повільність мовлення асоціюється з поважно виконуваною працею бабусі: *мне язиком неначе баба лемішку в макітрі тре* (8: 10). Властиве, переважно жінкам, беззмістовне спілкування на високих тонах передано фразеологізмом: *пащекує як баба на возі* (8: 11).

Серед фразеологізмів-синонімів переважають негативні характеристики людей, як-от:

- дивакуватість: *як Альоша з водокачки* (2: 9); *без царя (царка) в голові* (9: 755); *з Кіндратиком у голові* (9: 375);
- небажання працювати: *лінивий як Омелько* (2: 27); *виліз як Левко на плечі виліз* (2: 28); *нічого не роби, тільки Пилипа жени* (7: 73);
- надмірний зріст: *довгий як Хвесьчин язик* (2: 9); *високий як Манька Лемішкова* (2: 94); *мов пирятинська верства*; *як півтора (два) Івани* (8: 21);
- невміння зі смаком одягатися: *прибралась як бура на сабаш* (8: 20); *вдягнув носки ніби один татів, а другий мамин* (2: 17); *вбралася як Настя в постоли*; *вдівся як Попандопало* (2: 89); *вдягнувся як Феська* (2: 90); *розхристаний як Мишко Маринін* (2: 91);
- підкреслення спадкових ознак: *яка неня, така й доня* (7: 144); *який талан матці, такий і дитятці* (3: 355); *нема чого дивувати – така була її мати* (4: 158); *дурна мати – дурні діти* (6: 328); *який дуб, такий тин*; *який батько, такий син*; *по татку й дитятко* (4: 158); *батько рибалка, то і діти у воду дивляться* (4: 160); *и мий батько такий мався, и я в его вдався* (6: 163); *од доброго коріння добрий и пагонець одійде*; *од доброго батька – добра й дитина* (6: 328); *який батько, такі й діти* (6: 327); *які самі, такі й сини* (4: 158); *яке сім'ячко, таке й зіллячко*; *яблуко від яблуні далеко не відкочується* (5: II, 271);
- відсутність родинних зв'язків: *через вулицю бондар* (9: 119); *родина як дід бабі рідна тітка* (2: 82); *ми родина: твій ненько дім підпалив, а мій ся коло нього грів* (3: 293); *мій дід з твоєю бабою на сорокопуди ходили та й Бога о здоров'ї для неї молили* (3: 186);

- дуже віддалену або сумнівну спорідненість: *нашим воротам двоюрідний сарай* (3: 293); *чорт козі дядько* (3: 294).

Синонімічний ряд у широкому розумінні цього слова становить мікросистему, породжену можливістю по-різному називати ті самі явища об'єктивної дійсності [1: 83].

Синоніми-фразеологізми містять не тільки назви осіб чоловічої та жіночої статі (*син природи* (9: 647); *блаженний муж* (8: 12); *аби бабо рябо*), а й власні назви *(баба Яга* (2: 155); *цар Горох (Хміль)* (8: 130); *баба Параска і баба Параска* (9: 15)); соматичні найменування (*світла голова*; *тверeза голова*; *дубова голова*; *капустяна голова* (8: 160); *чорнильна душа*; *добра душа* (2: 156); *тільки шкіра та кістки* (2: 167)); речоморфізми (*народився в сорочці* (2: 14); *немає третьої клепки в голові* (8: 160)); назви рослин (*як калина*; *як тополя*; *як квіточка* (2: 78); *як дуб* (2: 79); *як перекотиполе* (2: 80)), тварин (*як собака* (8: 50); *як вовк* (8: 51); *як в колесі білка*; *як віл* (8: 50)).

Концептосферу «чоловік»/«жінка» в українській фразеології вербалізовано низкою номінацій, які пов'язані з особливостями національного сприймання світу.

Словник фразеологічних синонімів М. П. Коломійця та Є. С. Регушевського фіксує різну кількість гендерно маркованих фразеологічних одиниць у певному синонімічному ряді, що свідчить про домінування окремих характеристик особи, актуальність виділення окремих її рис у зв'язку з народним досвідом. Простежується розширення концептосфери «чоловік»/«жінка» через залучення метафоризованих одиниць сакральної сфери (*як богиня, як ангел*), міфологічних лексем (*як русалка, як чорт*), рослинного і тваринного світів (*як калина, як маків цвіт, як стріляний птах, як важний птах, як віл, як лев*), явищ природи (*туман вісімнадцятий*).

Аналіз фразеологізмів-синонімів виявив здатність фразеологічних одиниць узагальнювати певні риси, характеристики осіб, уживатися стосовно обох статей, наприклад: *жовтодзьобе горобеня, битий жук, стріляний горобець.*

У фразеологізмах зафіксовано оцінні та емоційні узагальнення мовців щодо обох статей.

1. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Х., 1988.
2. Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. – Житомир, 2003.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006.
4. Курганова Н. В. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки. – Х., 2007.
5. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. – К., 1984.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Укл. М. Номис. – К., 1993.
7. Українські прислів'я та приказки / Упоряд. Т. М. Панасенко. – Х., 2006.
8. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. – Х., 1993.
9. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / Укл. В. М. Білоноженко та ін. – К., 1999.